

مهوله‌وی و نالی وه هیما‌ی دوو شیوازی جیاواز: هه‌لسه‌نگاندنیکی ئه‌ده‌بی

عادل محهمه‌دپوور^۱

نوع مقاله: مقاله پژوهشی؛ تاریخ دریافت: ۹ فروردین ۱۳۹۹؛ تاریخ پذیرش: ۲۳ مرداد ۱۳۹۹؛ صص ۴۱-۵۷

DOI: <https://www.doi.org/10.34785/J013.2020.781>

کورتیه

هه‌لسه‌نگاندنی ئه‌ده‌بی نێوان دوو ره‌وت یان دوو نه‌ریتی شیعیری یان دوو شاعیری خاوه‌ن شیواز، به‌ستینه‌یه‌که‌ بو ناسین و ناساندنی مۆتیفه جیاواز و هاوچه‌شنه‌کانیان. له‌م وتاره‌دا دوو ریبازی شیعیری کوردی خراونه‌ته‌ به‌ر باس و شه‌ن‌وکه‌وکردن. له‌ سووچه‌روانینیکه‌وه له‌ سه‌ر ویتنای دووباره‌بوونه‌وه‌ی مۆرکه‌ ئه‌ده‌بیه‌کانی شیعیری گۆران، زمانحالی درێژه‌ناسیه‌ی پرۆسه‌ی میژووپی ئه‌م ره‌وته، داکوکی کراوه. له‌ لایه‌کی دیکه‌شه‌وه، قابیلیه‌ته‌کانی قوتابخانه‌ی شیعیری کلاسیکی کرمانجی ناوه‌راست که له‌ سه‌رده‌میکی تایبه‌تدا، به‌ ته‌نیا (بروا به‌ خۆته‌وه‌ری) و به‌بی‌گه‌نجینه‌ی ده‌وله‌مندی ئه‌ده‌بی پیش خۆی، به‌لکوو له‌ ناو فه‌ره‌ه‌نگیکی هه‌ژار و زمانیکی دیالیکتدا، سه‌ری‌هه‌لداوه‌ و دره‌وشاوه‌ته‌وه؛ نرخیندراوه. مه‌وله‌وی تاوه‌گۆزی و نالی شاره‌زووری، به‌ دوو هه‌ناسه‌ و کیانی ئه‌ده‌بی و کاریگه‌ری جیاوازه‌وه، هه‌ر یه‌ک به‌ چه‌شنیک، هیما‌ی ئه‌م دوو ره‌وته ئه‌ده‌بیه‌ هه‌ژمار ده‌کرین. له‌م پیناوه‌دا هه‌ول‌دراوه له‌سه‌ر جیاوازی ئه‌ده‌بی و کاریگه‌ریه‌کانی ئه‌م دوو شاعیره له‌ سه‌ر شاعیرانی سه‌رده‌م و پاش سه‌رده‌م بکوڵدێته‌وه و خالی پیکه‌یشتنی ئه‌م جیاوازییه‌ش له‌ ریفۆرم و هه‌وله‌ نوێخوازییه‌کانی عه‌بدوڵلا گۆران‌دا نیشان بدریت. ئه‌م شاعیره‌ نوێخوازه له‌ پیکه‌هاته‌ی فۆرم، کیش، مووسیقای شیعیری عه‌رووزی و شیوه‌ی ده‌ربرینی قوتابخانه‌ی ئه‌ده‌بی نالی لاده‌دات و به‌ دیارده‌یه‌کی ده‌ره‌کی ده‌زانیت و ده‌گه‌رته‌وه‌ بو فۆرم، کیشی پرگه‌یی و روونبێژی و ره‌وانبێژی مه‌وله‌وی و سه‌رجه‌م نه‌ریتی ئه‌ده‌بی گۆران و ده‌بیته‌ هۆی وه‌چه‌رخانی نوێ‌کردنه‌وه‌ی شیعیری کلاسیکی کوردی ناوه‌ندی.

چکیده

مقایسه‌ی ادبی دوو جریان، دو سنت ادبی و یا دو شاعر برجسته، زمینه‌ای است برای شناخت شاخص‌های مشابه و یا متفاوت آنها. بر این اساس در مقاله حاضر روند تاریخی دو جریان ادبی شعر کردی مورد کنکاش و تحلیل قرار گرفته است. از یک سو بر مصادیق تکرار ویژگی‌های ادبی شعر کلاسیک گوران، زبان حال صیورت تاریخی و گسست‌ناپذیر (درزمانی) این جریان، تأکید شده و از سویی دیگر، قابلیت‌های جریان شعر کلاسیک کردی سورانی را که در مقطعی خاص و به‌تنهایی و اتکا به‌خودمحموری و فارغ از هر گونه تجارب پیشین ادبی، بلکه در میان فرهنگ شفاهی و زبانی محلی، روند بالیدن به‌خود گرفته و درخشیده، مورد بحث و ارزیابی قرار گرفته است. مولوی و نالی هر کدام با کیان ادبی متمایز، سیرت و صورت این دو جریان هستند. بنابراین کوشش بر این بوده است، با مطابقت شاخص‌های ادبی آنها؛ تمایز تأثیرگذاری این دو شاعر بر روی شاعران معاصر و مابعد خود، نشان داده شود و دستاورد این تفاوت را در رفرم ادبی و نقطه‌ی تلاقی تلاش‌های نوزایی عبدالله گوران احساس کنیم. این شاعر نوگرا، ساختار فرم، وزن و موسیقی شعر عروضی و طرز بیان و سنت ادبی نالی را کنار نهاد و آنرا پدیده‌ای عاریتی برای شعر کردی به‌شمار آورد و سرانجام از قابلیت‌های فرم، وزن هجایی و شیوایی سخن و ایجازگویی (سهل ممتنع) مولوی و در مجموع سنت ادبی گۆران متأثر شد و زمینه را برای فرآیند نوزایی شعر کردی سورانی فراهم کرد.

وشه‌گه‌لی سه‌ره‌کی: نالی؛ مه‌وله‌وی؛ شیوازاناسی؛ شیعیری کوردی؛ بادانه‌وه‌ی گۆران.

واژگان کلیدی: نالی؛ مولوی؛ سبک‌شناسی؛ شعر کردی؛ بازگشت گوران.

۱- پېشه کی

به تیرامان له میژوو وە ک تەنیا سەرچاوه، بۆمان روون دەبیتەوه که هیچ دیاردەیه ک لەم کهونەدا چەقبەستە و نەگۆر نەبووه، بەلکوو هەموو دیاردەیه کی جیهان بە پیتی یاسای دیالکتیک له حالی گۆرانکاریدا یە. ئەم یاسا بزاتوووه له هەموو ئۆبژەکاندا، کاریگەری و کاردانەوهی هەبووه (پولیتسر، ۱۳۵۸: ۱۲۱). به تێپەر بوونی زەمان و هەل و مەرجی تاییه تی کۆمەلگە، دەقی شیعەر گۆرانکاری جیاواز بە خۆیەوه دەبینیت. بێ گومان رەوتی شیعری کوردیش لەم یاسا بەدەر نییه و وێناکانی ئەم پرۆسه له میژووی ئەدەبیدا دەبینین. هەر بەم بۆنەوه له سووچە نیگای «شیوازاناسی دەربەرین» دا، پۆلیک باسی بەرجهستەى ئەدەبی به کارکردی نیشانه ناسی، دینه نیو چالاکی نووسینەوه و ئەرکی شیوازاناس و لیکۆلەری ئەدەبییه که به چاوی بەراوردکارانه لێیان بکۆلێتەوه. ئەوهش پێویستی به خستنه رووی پێوهندیی چروپری هەندێ توخمی زمانی، ئەدەبی و هزری به ناو دەنگ، بڕگە، تاک- وشە، وشە، پیکهاته، تا پیکهاتهی پیکهاته هەیه، که دەرەنجامی رەخساندنی «شیوازی تاکی» و «شیوازی گشتی» شیعەر و شاعیره بۆ هەر رەوتیکی ئەدەبی. تەتله و هەلاوێردنی ئەم توخمانەش، دەبنە هۆی «جیاوازی» یان هاوچەشنی و هاوشیوهی قۆناغەکانی شیعری نەتەوهیه ک (شفیعی کدکنی، ۱۳۹۱: ۲۵۵). ئەمە تاکه رینگایه بۆ خۆبندنه وهی زانستی-سەردەمیانهی زمان و ئەدەبی کوردی. بەم پێیه ئەرکی لیکدانەوه و نواندنی جیاوازی ئەم دوو شیوازهش کهوتوووه تە ئەستۆی ئەم وتارەوه.

وتارە که له سێ بەشی سەرەکی پیکهاتوووه و هەر کامیش چەند بەشی تر دەگرێتە خۆی. له بەشی یه کهمدا هەول دراوه له سەر گرینگی فەلسەفەى گۆرانکاریی رەوتە شیعرییه کان و نواندنی جیاوازییه کان بدوین و به خۆبندنه وهی سەردەمی بهراوردکاریان بۆ بکەین. بۆ ئەم مەبەستەش له بەشی (۱-۱) و (۲-۱) باس له پیشینهی توێژینه وه که کراوه و لەم پێوهندییه دا هەول دراوه ئەو کتیب و نووسراوانه که لەم پرسه کۆلراونه ته وه بخرینه روو و ئەم جار له سەر خۆبندنه وهی زانستی رەوتە ئەدەبییه کان کوردی وە ک ئەرکیکی هەنووکەیی داکوکی بکریت. بەشی دووهم خۆی له پینچ بەشی تر پیکهاتوووه: مەولەوی هیماى گێرەوهی زانای شیعری کلاسیکی کوردیی هەورامی؛ نالی ئەندازیاری زمان و شیعری کوردیی کرمانجیی ناوهراست و قۆناغیکی هەستیاری سیاسی-رۆشنیری کورد؛ زمانی ناجیدی شیعەر و مەملانیی بەرچاوه؛ عەبدوللا گۆران و گەنجینهی دیرین و شۆرشیکی سەردەمیانهی ئەدەبی؛ عەبدوللا گۆران و لادان له توخمی باو و هەول بۆ تەر و پاراویتی زمانی شیعەر که له ناواخنی وتارە که دا به خەستی باسیان له سەر کراوه. بەشی سێهەم ئەنجامی لیکۆلێنه وه، بەشی کۆتایی وتارە که یه و به پیتی بەرده وامیی مۆرکه ئەدەبییه کان شیعری کوردی هەورامییه وه دەنگه وه هاتنی ئەرکی شیوازاناسی و وێنای کاریگەرییه کان، نووسەر پیتی وایه که میکانیزمی سەرهلدانی رەوتی ئەدەبی سێ کوچکەى بابان نه تەنیا له سەردەمی مەولەوی و پاش مەولەوی، بەلکوو له هیچ سەردەمی کدا کۆتایی به پرۆسهی یه ک له دواى یه کی ئەم شیعەر نەهیناوه.

۱-۱- پیشینه‌ی لیکۆلینه‌وه

پیشتر هندی لیکۆلینه‌وه‌ی تۆکمه، به‌پێز و ئاکادیمی له‌سه‌ر شیعی کلاسیکی گۆران و شیعی کلاسیکی کوردیی ناوه‌راست کراوه و هه‌رکام به‌چه‌شنیک توێژینه‌وه‌یان له‌سه‌ر ئەم نهریته شیعیانه کردووه. وه‌ک نامه ئاکادیمییه‌که‌ی ئەنوه‌ر قادر موحه‌مه‌د و کتیب و وتاره زانستییه‌کانی به‌ختیار سه‌جادی که هه‌یما و ناوه‌رۆکیان شیایوی پیزانینه. وتاری «شیوازاناسیی وێژه‌ی گۆران: تایبه‌تمه‌ندییه سه‌ره‌کییه‌کان» به‌وردی و نرخناسانه له‌سه‌ر تایبه‌تمه‌ندییه سه‌ره‌کییه‌کانی شیعی گۆران له‌رووی فۆرم و ناوه‌رۆکه‌وه (ناوه‌راستی سه‌ده‌ی یازده تا ناوه‌راستی سه‌ده‌ی سێزده‌ی کۆچی) دواوه و له‌خشته‌یه‌کی به‌رچاو و نوێندراو و شیوازاناسانه‌دا، تایبه‌تمه‌ندییه‌کانی شیعی گۆرانی خستوه‌ته‌روو و ئەم‌جار به‌جیاوازییه‌وه، مۆرکه ئەده‌بییه‌کانی ئەم دوو ره‌وته شیعییه‌ی تاوتوێ کردووه (سه‌جادی، ۱۳۹۵: ۱۴۸-۱۲۵). هه‌نێ ده‌قی میژووویی تر وه‌ک کتیبی میژووویی ئەده‌بی کوردی، عه‌لاه‌دین سه‌جادی، نووسراون که به‌شیوه‌یه‌کی خه‌سارناسی و به‌راوردکارانه ئاوریان له‌م دوو ره‌وته شیعه نه‌داوه‌ته‌وه؛ بۆیه بۆچوونه‌کانیان ناتوانیت وینای کاریگه‌رییه‌کانی پاش خۆیان بێت. ئەم دوو سه‌رچاوه‌ش: میژووویی ئەده‌بی کوردی نووسراوه‌ی مالف خه‌زنه‌دار و وتاری «نالی کتیبه و چۆن بۆی بنوارین» نووسراوه‌ی محه‌مه‌د حه‌مه باقی، هه‌رکام له‌سووچه نیگای تایبه‌تی خۆیانه‌وه، ئەم دوو ره‌وته‌یان خستوه‌ته‌ ژێر تیشکی لیکدانه‌وه و تاوتوێ کردنه‌وه و نووسبوونه: «نالی، سالم و کوردی بناغه‌ی پته‌وی ئەم قوتابخانه‌یانه (شیعی عه‌رووزی؛ غه‌زەل و قه‌سیده) له‌نیوه‌ی دووه‌می سه‌ده‌ی نۆزده‌هه‌م، له‌ناوچه‌ی سلیمانیدا چه‌سپ کرد. ئەم بزوتنه‌وه ئەده‌بییه نۆییه له‌هه‌موو ناوچه‌کانی باشووری کوردستان ب‌لاو بووه‌ته‌وه، گه‌لێ له‌ناوچه و هه‌ریمه‌کانی گۆران زه‌مینی گرتوه، به‌م ره‌نگه به‌هه‌یزبوونی قوتابخانه‌ی نالی له‌سه‌ر حسیبی لاوازبوون و (ته‌نگ پێهه‌لچنین) و نه‌مانی ئەده‌بی کلاسیکی گۆران زه‌مین بوو» (خه‌زنه‌دار، ۲۰۰۳: ۶) و (محهمه‌د حه‌مه باقی، ۱۳۹۱: ۲۳۵).

ئەم وتاره‌ش به‌شیوه‌یه‌کی به‌رب‌لاو له‌م گوزاره کۆلراوه‌ته‌وه و روانگه‌ی ئەم دوو نووسه‌ری خستوه‌ته‌ ژێر باس و نرخاندنه‌وه. له‌لایه‌که‌وه ئەمه به‌راست ده‌زانێ که قوتابخانه‌ی نالی له‌سه‌ر ته‌نگ پێهه‌لچنین و به‌رته‌سک کردنه‌وه‌ی بازه‌ی جۆغرافیا به‌ئەده‌بی گۆران سه‌ره‌یه‌لدا بوو؛ له‌لایه‌کی دیکه‌شه‌وه پێی وانیه که ئەم ره‌وته ئەده‌بییه له‌ناو چوویت یان ته‌نانه‌ت داته‌پوو بێت. به‌لگه‌شی چه‌پکی رێسای ئەده‌بی: هونه‌رسازه و مۆرک و نیشانه یه‌ک‌چه‌شنیه‌کان که ده‌بنه زمانحالی ژبوی ئەندامی بۆ ئەم ره‌وته شیعه که له‌سه‌ره‌تاوه تا پاش مه‌وله‌وی و هه‌نووکه‌ش چالاک و بزاقمه‌ند ماونه‌ته‌وه و ته‌نانه‌ت عه‌بدوڵلا گۆران باوکی نوێخوازی شیعی کوردیی کرمانجیی ناوه‌راست له‌سه‌ر بناغه‌ی ئەم بژبوه شیعییه و خسه‌له‌تی مووسیقیایی برگه و مۆرکه ئەده‌بییه‌کان و زمان پاراویی شاعیرانی هه‌ورامی کاریگه‌ریی وه‌رگرتوو، نه‌ک له‌دیارده‌ی کیشی عه‌رووزی عه‌ره‌بی و فۆرمی غه‌زەل و قه‌سیده‌ی نالی و شاعیرانی هاو‌ده‌م. له‌م راستادا هه‌ندیک نووسه‌ر و توێژه‌ری تریش، وه‌ک خالێکی ئەرینی بۆ ئەم وتاره، پێیان وایه شیعی نوێی کوردی، خالی پیکگه‌په‌شتنی دوو سامانی گه‌وره‌ی شیعی کلاسیکی کوردیه که بریتین له‌دوو نهریتی گۆران و کرمانجیی ناوه‌راست (سه‌جادی، ۱۳۹۷: ۲۲۷). له‌دریژه‌ی وتاره‌که‌دا وردتر باسی له‌سه‌ر ده‌که‌ین.

۲-۱- رەوشی بابەتی و خویندەنەوہی رەوتەکان و ئەرکیکی ھەنووکەیی

بەروردکردنی دوو ریبازی مێژوویی، بە دوو شیوازی جیاوازهو، بێ پالپشتی پێوەندیی واقیعه کان و فەلسەفەیی گۆرانکاری و کاریگەری و کاردانەوہەکیان، بێ گومان پۆلی پرس و ھەندێ باسی ئالۆز و دژواز بۆ بەردەنگ دروست دەکات. من پیم وانییە کە کەس مافی دەربرینی روانگەیی تاییبەتی خۆی نەبیت، پێچەوانە پێداگریم لە سەر ئەوہیە با بە سنگی کراوە لە سەر فرانەیی زانری ئەدەب و شیعەر بنووسریت و یان بە دواچوونی بۆ بکریت و ھەرکەس پشک و داھینانی خۆی بخاتە سەر ئەو خوانە رەنگینە. بە لکۆو کیشەیی من تەنیا بۆ «ھەژاریی رەوش» و رەھاخواری و سەلیقەیی نووسین لە ساباتی زمان، ئەدەب و شیعردا دەگەریتەوہ. لە واقیعدا ئەرکی ھەر رەخنەگریکە کە ئاوپر لەم خەسارە بداتەوہ. ئەم وتارەش لەم یاسا بەدەر نییە، ئەو مافەیی بۆ ھەر رەخنەگریک رەخساندووہ؛ مادام رەخنەکەیی شەقلی ھەلسەنگاندنی زانستی پێوە دیار بیت، بەبێ لیبوردن و چاوپۆشی کردن، بخریتە ژێر تیخی رەخنەیی بابەتییەوہ.

۲- مەولەوی و نالی؛ ھیمای دوو شیوازی جیاوازی شیعری کوردی

۲-۱- مەولەوی تاوہ گۆزی؛ ھیمای گێرەرەوہی زانای^۱ شیعری کلاسیکی گۆران

وہک پێشتر نووسیمان، بە تیکرا ئەدەبی گۆران خاوەن گەنجینەییەکی دیرینە و مەولەوی تاوہ گۆزیش شاعیریکی کاریزما و کاربەخشی مێژوویی ئەدەبی کورد بووہ. بە گشتی و بە درێژایی تەمەن، تاییبەتەندییە ئەدەبییەکانی فۆرم و ناوەرۆکی شاعیرانی ئەم رەوتە بریتی بوون لە بەردەوامبوونی یەک لە دوا یەکی ھونەرسازە و مۆرکە ئەدەبییەکان (کیشی برگە، فۆرمی جووت سەروا/ مەسنەوی، روانگەیی غنایی و شیوہی دەربرینی یەکچەشن)، پەسەندی زەینی و زمانیی خوینەری ئاسایی و مامناوہندی و نوخبە، ساکاریی زمان، رەوانبێژی و روونبێژی لە تەشک و دلینەدا^۲. ئەم خەسلەتانە لە لایەن نووسەری ئەم دێرانەوہ پێشتر لە حەوت قۆناغدا، پۆلینبەندی کراوە (محمدپور، ۱۳۹۲: ۲۱). لەم رەوتەدا، ئەو نەمامەیی کە لە شیعری ھورمزگانەوہ گۆپکەیی کردبوو و لە بیسارانی دا بوو بە باخچە و لە سەیدی دا رەنگالە بوو و لە مەولەوی دا گەیشتە سەمەر و پاش مەولەوی و ھەنووکەش لە بەھرە و داھیناندایە. «مەلا محەمەد فکری (۱۳۱۰ کۆچی کردووہ)، شیخ محەمەد نەسیم مەردۆخی (۱۳۱۹ ک.م. کۆچی کردووہ) سەیی یاقۆی ماھیدەشتی (۱۳۲۶ ک.م.)، تاهیر بەگی جاف (۱۳۳۷-۱۲۹۵ ک.ه.)، مەلا حەسەن دزلی (۱۳۶۴-۱۲۷۵ ک.م.)، ئاغە عەنایەت (۱۳۳۵-۱۲۶۰ ک.ه.)، محەمەد ئەمین کاردۆخی، دانا ھەورامی (۱۹۳۴-۱۹۷۹)؛ سەید تاهیر ھاشمی، شیخ ئەمین نەقشەندی (بیوہی)، عەبدوڵلا ئەقەدەسی (۱۴۰۶-۱۳۴۱)، مەلا عەبدولکەریم مودەررئیس، مەلا عەبدوڵلا کاتب (۱۴۲۵-۱۳۵۳ ک.م.)، مەلا سادیق نگلی (۱۳۴۵-۱۲۸۰ ک.ه.)، میرزای ھەورامی، محەمەد فەھیم، یوسف رەسوول ئابادی (۱۳۸۷-۱۳۳۱ ک.ه.)، میرزا سەعدوللا ھەجیجی (۱۳۹۶-۱۳۰۲)، مۆمن یەزدانبەخش پاوہیی، سەعدی غەریبی و دەیان شاعیری تری پاش مەولەوی کە زۆربەیان لە کتیبخانەیی کوردیدا خاوەن دیوانی شیعرن.

^۱ راوی فاضل.

^۲ فۆرم و ناوەرۆک.

۲-۲- نالی؛ ئەندازیاری زمان و شیعرى کرمانجی ناوەراست و قۆناغیکی ههستیاری سیاسی-رۆشنبیری کورد

که باسی شیعرى کلاسیکی کوردی ده کریت بێ سێ و دوو یه ک لهو شاعیرانه به زهیندا تیده په ریت، نالی و شیعرى نالی له بهر چاودا خۆ ده نویتنی. هۆی ئەم راستییی بێ گومان ده گه ریتته وه بۆ سه ر ئەو تایبه تهمه ندییی ده گمه نانه ی که هه ر شیعرى نالی خاوه نیانه و له هه مان کاتدا به جوانکارترین شیوه ی گونجاو له ده قه شیعییه کانیدا رهنگ ده دا ته وه (یعقوبی، ۱۳۹۱: ۳۰). نالی شاعیریکی نوخبه، کاریزما و «گه وه ی کورده و به دروستکه ر، بناغه دارێژ و داهینه ری قوتابخانه ی شیعرى کرمانجی ناوەراست ناوزده کراوه» (عه بدوللا خدر مه ولوود، ۲۰۰۷: ۱۹). «جی ده ستی ئەو شاعیره به سه ر پانتاییه کی گه وه ی شیعرى کوردی و قۆناغی خۆیدا به روونی دیاره، یان به واتایه کی تر په نگرێژ و بونیاتنه ری ریبازی کلاسیزم بوو له شیعیی کوردیدا» (ره ئوف عوسمان، ۱۳۹۱: ۱۳۸). زۆربه ی شاعیرانی کلاسیکی سه ر به قوتابخانه ی سێ کوچکه ی بابان لهو بلیمه ته کاریگه رییان وه رگرتوه و به م له ونه شیعرى کلاسیکی سۆرانی بووه خاوه ن ناسنامه ی شیعیی خۆی. ئەمه به شیک لهو شاعیره ناسراوانه ن که له سه رده می نالی یان پاش نالی خاوه ن به رزه دیوان بوون: سالم (۱۸۶۶-۱۸۰۰)، کوردی (۱۸۴۹-۱۸۰۹)، مه حوی (۱۹۰۴-۱۸۳۰)، حه ریق (۱۹۰۷-۱۸۵۱)، ئەده ب (۱۹۱۲-۱۸۵۹)، هه مدی ساحیب قه ران (۱۹۳۶-۱۸۷۶)، حاجی قادری کۆبی، ناری (۱۹۴۴-۱۸۷۴)، زیوه ر (۱۹۴۸-۱۸۷۵) پیتره میژد (۱۹۵۰-۱۸۶۷)، ئەحمه د موختاری جاف (۱۹۳۵-۱۸۹۷) شیخ ره زا (۱۹۰۹-۱۸۳۵)، فایق بیکه س (۱۹۴۸-۱۹۰۵) و ده یان شاعیری تر. بۆ ئەوه ی باسه که به لگه مه ند^۱ ئاراسته بکه ین، سه ره تا چه ند پرسیک ده ورووژینین:

۱- قوتابخانه ی شیعیی نالی له چ هه لومه رجیکدا سه ریبه لداوه و چۆن بوو به ناخیزگه ی دره وشانه وه ی به شیک له جوغرافیای زمان و شیعرى کلاسیکی کوردی و کاریگه رییه کانی له سه ر شیعرى کرمانجی ناوەراست چی بوون؟

۲- له شیعرى هه ورامیدا، ئەو نه مامه ی له هورموزگانه وه سه ری هه لدا بوو و له مه وله ویدا گه یشته لووتکه، ئایا پاش مه وله وی له به خشه نده بی ده که ویت یان ده پووکیته وه؟

۳- بۆ کۆرپه له ی نوێخوازی شیعرى کوردی کرمانجی ناوەراست و شوێشه مووسیقییه که ی عه بدوللا گۆران، باوکی شیعرى نوێی کوردی، له سینگی شیوازه ئەده بییه که ی نالی- پاش نالی گۆچ نه کرا؟

۴- له هه مان کاتدا، ئەی بۆ فه لسه فه ی نوێخوازی گۆران له جه رگه ی قوتابخانه ی شیعرى هه ورامیدا، رسکا و پاشان تیئۆریزه و فراژوی بوو؟

له درێژه ی ئەم وتاره دا هه ول ده ده م، به و پرسانه وه لام بده مه وه:

هه ندی به لگه ی میژووپی- ئەده بی وا دینه گو که بزوتنه وه ی نالی و په وتی شیعرى کرمانجی ناوەراست هه لقولاوی سه رده میکی هه ستیاری سیاسی- ئەده بی بۆ ره وانده وه ی ده سه لاتی

^۱ مستند.

میرنشینی ئه‌رده‌لان و ململانی له‌گه‌ل شاعیرانی هه‌ورامی بووه. پیش نالی زه‌مینیه‌کی ده‌سه‌لاتی سیاسی و نویساری، زال نه‌بووه ته‌نیا دیارده‌یه‌کی فره‌ه‌نگی و که‌له‌پووریکی ده‌مبیزی ناوچه‌یی ده‌وری هه‌بووه. به‌م بۆنه‌وه ناتوانین بلین شیعری کوردیی سۆرانی له‌م سه‌روبه‌نده‌دا، وه‌ک ره‌وتیکی بناغه‌دار و خاوه‌ن ریباز، خۆی نواندبیت، ئه‌گه‌ریش هه‌بووه مه‌حالی و زاره‌کی بووه و ده‌قیکی نووسراو نه‌بیندراوه که له‌م باره‌وه به‌رچاو و به‌لگه‌ئامیز و باوه‌رپیکراو بیت. وه‌ک له‌ سه‌رچاوه‌کاندا ئامژه‌ی پی‌کراوه که «قوتابخانه‌ی نالی که له‌ نیوه‌ی یه‌که‌می سه‌ده‌ی نۆزده‌هه‌م له‌ سلیمانی په‌یدا بوو، ئه‌ده‌بیکه‌ی به‌رزی گۆران‌زه‌مین یا هه‌ورامی له‌ ناوه‌وه بوو، ئه‌م بزووتنه‌وه تازه‌یه ده‌ستی به‌وه کردبوو، جیگه‌ به‌ ئه‌ده‌بی ته‌مه‌ن هه‌زارساله‌ی گۆران‌زه‌مین له‌ق بکات. به‌م جوړه، شیوه‌ی کرمانجی ناوه‌راست وه‌کوو زمانیکی ره‌سمی میرنشینی سلیمانی په‌یدا بوو و به‌ره‌به‌ره جیی به‌ شیوه‌ی گۆران / هه‌ورامی ته‌نگ ده‌کرد و به‌م ره‌نگه له‌ سه‌ر حسیبی «لاواز بوون و نه‌مانی دیالیکتی گۆران بوو» (خه‌زنه‌دار، ۲۰۰۳: ۶). نالی له‌ ناو شاریکی تازه پایته‌ختی وه‌ک سلیمانی و ناوه‌ندی ده‌سه‌لاتی باباندا ده‌ژیا، که له‌و کاته‌دا هه‌ر نزیکه‌ی چل بۆ په‌نجا سالیکی ده‌بوو دروست کرابوو، «ده‌بوو نالی به‌ گیانی تازه و شارستانیانه‌ی ئه‌م پایته‌خته تازه‌یه‌وه، که له‌ دیدی نالییه‌وه تا‌قانه میرنشینی قه‌ومی داهاتووی نالی بوو، ئه‌ده‌ب و فره‌ه‌نگیکی تازه‌ش له‌گه‌ل خۆیدا پیشکەش سه‌رده‌مه‌که‌ی بکات» (محهمه‌د حه‌مه باقی، ۱۳۹۱: ۱۳۸). شیخ ره‌زای تاله‌بانی له‌ قه‌سیده به‌ناوبانگه‌که‌یدا ئیشاره به‌و پایته‌خته تازه ده‌کات و ده‌لێت:

له‌ بیرم دی سوله‌یمانی که دارالملکی بابان بوو

نه‌ مه‌ حکوومی عه‌جه‌م، نه‌ سوخره‌ کیشی ئالی عوسمان بوو

(خه‌زنه‌دار، ۲۰۰۳: ۱۳)

نالی له‌ روانگه‌ی هه‌لسه‌نگاندنی بی‌سنووری دیالیکتی ناوچه‌که‌ی خۆیه‌وه، پی‌وابوو توانای ته‌قاندنه‌وه‌ی زۆری له‌ هه‌ناوی خۆیدا هه‌لگرتوووه (محهمه‌د حه‌مه باقی، ۱۳۹۱: ۲۳۶-۲۳۵). بۆ به‌کرده‌کردنی ئه‌م تیزه‌هزرییه، پشت به‌ هۆنه‌ی شانازینامه (مفاخره) ده‌به‌ستی که دُنیا بوو توانای ته‌قاندنه‌وه و -هیژمونیته‌ی زۆری له‌ هه‌ناوی خۆیدا هه‌لگرتوووه و له‌ لایه‌کی تره‌وه ده‌رکیشی به‌ هه‌بوونی ده‌سه‌لاتی میرنشینی ئه‌رده‌لان و شاعیرانی هه‌ورامی کردبوو و له‌ هه‌ولیکی فره‌ه‌نگی و زمانیدا بوو بۆ ئه‌وه‌ی که ئه‌و ده‌سه‌لاته‌ سیاسی - ئه‌ده‌بیه‌ که له‌ میژه سه‌قامگرتنی به‌خۆیه‌وه بینی بوو، له‌ ئه‌رده‌لان و گۆران بسینیته‌وه و هه‌م وینای هیژمونی سیاسی و ده‌سه‌لاتدارییه‌تی به‌ بابانه‌کان به‌خشی و هه‌میش دیالیکتی سۆرانی ناوچه‌ی سلیمانی ببووژینیته‌وه و بازنه‌ی جوغرافیاکه‌ی به‌ر بلاوتر بکات، بۆیه به‌ ئاگایی و شاره‌زاییه‌وه، وه‌ک شاعیر و بکه‌ریکی وریا و زیره‌ک^۱، زانیویه له‌م نیوه‌نده‌دا، چۆن کایه‌ زمانی و نیشانه ئه‌ده‌بیه‌کان بۆ ئامانجه‌کانی به‌کار به‌ینیت و بیانقۆسیته‌وه. له‌م به‌یته‌دا:

^۱ فاعل شناسای هوشیار و زیرک.

کەس بە ئەلفازم نەلی خۆ کوردییە، خۆکردییە

هەر کەسی نادان نەبی خۆی تالییی مەنادە کا

(نالی، ۱۳۶۳: ۱۰۷)

لە تێهزربینی نووسەری ئەم دێرانەدا، یەک لە تەئویل و کردنەوێی رەزمی ئەدەبیی ئەم بەیتە ئەوەیە: نالی هۆشیارانە لە فزی جیناسی لیکدراوی «خۆ کوردی، خۆ کردی» ی بە کار هیناوه. دیوی خۆکردی نیشانەیە ک بۆ وینای بەرجەستە کردن، هەلاوێردن و بەدەسەلات کردن لە روانگەیی داھێنانەیی هونەری-زمانی خۆیەو و دیوی «خۆ کوردی» یش نواندن و ئانالیزکردنی باقی شیوەکان لە زمانی کوردیدا، کە جوړە نرځاندن و جەختاندنیکي شاعیرانەییە بۆ دابین کردنی مەبەستی خوازراو و بەهێژمونی کردنی دەسەلاتە هونەرییە کە ی.

لە پیناو دروشانەوێی بزوتنەوێکەیدا، لە ماوەیەکی زۆر کورت و چاوەروان نەکراودا، توانی سنوور و جوگرافیای دیالیکتە کە ی بە خیرایی بەرفراوانتر بکات و وەک ئاگر و پووشوو، بە ناوچەکانی گەرمیان و کوێستان و موکریان و ئەردەلاندا بته‌نیتەو، کە ئەم کارە، لە هەمان کاتیشدا و بە تێپەربینی رۆژگار، بوو مایەیی تەنگ پێهەلچینی دیالیکتی گۆران، کە راستەوخۆ، سنووری لە گەل سنووری ئەم دیالیکتە تازە و گورجەدا تیکەل و هاوبەش بوون (محەمەد حەمە باقی، ۱۳۹۱: ۲۳۶). لە شیعریکی فەخرنامەیدا بە زمانی ئیھام و توانج ئاماژە ئەدات بە نمانای ئەم دەسەلاتە زمانی-ئەدەبییە و ئەلی ئەمرۆ دیوانی حوکمرانیم هەییە و حوکمی ئەم سی ولاتەیی لیوێ ئە کە م:

فارس و کورد و عەرەب هەر سیم بە دەفتەر گرتوو

نالی ئەمرۆ حاکمی سی مولکە دیوانی هەییە

(نالی، ۱۳۶۳: ۵۷۷)

پیشتر نالی ئەم کۆسپەیی لە ناواخنی ئەدەبە کەیدا دەرک کرد بوو کە بە پێچەوانەیی تیکرای شاعیرانی پیشینەیی نیشتمانە کە ی خۆی و شاعیرانی نەتەوێ درواسیکانیەو، کە هەموویان لە بەر کلاورپۆژنەیی گەنجینە و خەرمانی بەبرشت و دەولەمەندی پیشینەیی خۆیانەو پێگەبشتوون و درەوشاوەتەو، بەلام نالی و قوتابخانەیی شیعری کلاسیکی کرمانجیی ناوەراست، بە تەنیا و بەبی پشتیوانیی گەنجینەیی کە دەولەمەند و بەبی دووبارە کردنەوێ تاقیکردنەوێ شیعری پیش خۆی، بەلکۆو لە ناو فەرھەنگیکي هەزار و زمانیکي دیالیکتدا، سەری هەلداو و درەوشاوەتەو (محەمەد حەمە باقی، ۱۳۹۱: ۲۳۶). لە هەمان کات و سەردەمدا شیعری هەورامی دوختیکی تری هەبوو؛ حوزووریکي جەوھەریی سەقامگرتوو و درێژخایەن و نەپساو. تیکستی شیعری گۆران کۆنترین تیکستە لە ئەدەبی کوردیدا، یا خود بە واتایە کي تر دەتوانین بلیین سەرەتای میژووی ئەدەبی کوردی بە شیعری گۆران دەستی پێ کردوو. هەندێ لە دیالیکتەکان، وەک دیالیکتی کرمانجیی ژووروو، چەند سەدەییە ک دەبوو لە دواي دروشانەوێکانی مەلای جزیری و ئەحمەدی خانەییەو، ئیتر پردی پێوھندی و داھێنان و بەخشینی لە گەل خۆینەراندا پساندبوو. لە بەر ئەو تەنیا دیالیکتیکي بەردەوام و زیندوو،

که نزیکه‌ی شەش سەدە دەبوو، ئەدەبى پى دەنووسرا، بە تەنیا هەر دیالیکتی گۆران بوو، که ئەم دیالیکتەش لە سەردەمی نالیدا، لە جوغرافیاىه‌کى یە کجار بەر بلاوى ناوچه‌کانى کرماشان و ئەردەلان و موکریان و شارەزور و کەرکووکدا، لە لووتکە و درەوشانەو و داهینان و بەخشیندا بوو (۲۳۵).

۲-۳- زمانى ناجیدیى شیعیر و مەملانیى بەرچاو

لە لایەن شاعیرانى ریبازى سى کوچکەى بابانەو، چەکی شیعیرى تەوساوى و درکەدار، میکانیزمیکی بەهیز بوو بۆ مەملانیى سیاسى-ئەدەبى لە گەل دەسەلاتى ئەردەلان و شاعیرانى هەورامیدا. نالی لە ژیر کاریگەریی ئەم هەولانە و قوول کردنەوێ دژخوایى سیاسى و ئەدەبى و خەست کردنەوێ دۆزەکان، قەسیدەیه‌کى خەونامەى بۆ مەستوورەى ئەردەلان (۱۲۶۴-۱۲۲۰ ک.م.) نووسیو و بە زمانى چىزدارى لاقرت، لۆمە و تەشەرەو، مەبەستەکانى خۆى بۆ رەخنە و لاوازاندنى کەسایەتییى تاکی ئەو شاعیرە دەربربوو. ئەمە لە لایە کەو لەو میرنشینەدا بەلگەیه‌کە بۆ کەسیتی بەرز و بەدیاری مەستوورە و لە لایە کى دیکەشەو، خەست کردنەوێ وینای مەملانیى سیاسى و ئەدەبىیە لە گەل بنەمالەى ئەردەلان و سەرچەم قوتابخانەى هەورامى:

مەستوورە کە حەسناو و ئەدیبە بە حیسابى

هاتە خەوم ئەمشەو بە چ نازیک و عیتابى

(نالی، ۱۳۶۳: ۶۰۳)

سالم، شاعیرى گەورەى سەردەمی بابانەکانیش (۱۸۶۶-۱۸۰۰ ز)، کاتیک عەبدوڵلا پاشای بابان لە قوستەنتەنیەو دە گەرتەو بۆ عیراق، بۆ پیرۆزبایى، قەسیدەیه‌کى ستایشى ۴۲ دیری بە مەتلەعى «تیرۆش دەى مە گۆزەشت و عەهدى نەيسان هاتەو»، لە وەسفیدا نووسیو و لە بەیتیکى تەوساویشدا، دیاردەى مەملانیى، ئاوا خستوو تە روو:

کەر و فەر با کەم بکا والى بە فەوجى چیش کەرۆ

پووشتەندى لەشکرى وەندات و جافان هاتەو

(سالم، ۲۰۱۵: ۸۴۰)

بارى واتاناسى و تاوتویى نیشانەکانى ئەم بەیتە و پيشان دەدات کە والى، حاکمى ئەردەلانە و چیش کەرۆش شاعیرانى هەورامین و لەشکرى وەندات و جافانیش دەربارى بابان و سەرچەم ئەو رىچکە ئەدەبىیە دە گرتەو. سالمى شاعیر لەم بەیتەدا لە ئاوابوونى دەسەلاتى ئەردەلان و کزبوونى شیوێ هەورامى ئەدوێ و بە لەحنیکى پالەوانى،^۱ موزدەى هاتنەوێ هیماى لەشکرى ئەمارەتى بابان و بریسکانەوێ شاعیرانى ئەو دەسەلاتە دەدات. ئەمە لە نەرىتى ئەدەبى و چەشنە ئەدەبىیە کاندای «مفاخرە، شانازى کردن بە شیعیرى خۆ» ی پى دەلین کە لە ئەدەبى گەلانى تریشدا زۆر باو بوو. لەم بۆچوونەو شاعیر بە لەحنى ئەدەبى و بە کارهینانى دەستەواژەى فەخرنامیز، لە

^۱ مفاخرە، رجز.

مه‌به‌سته که زیدهرۆبی ده کات و خۆی بهرز و سه‌رکه‌وتوو و ئەویدی نه‌وی و شکست خواردوو پیشان ده‌دات. ئەم چه‌شنه ئەده‌بیه سه‌ره‌تا له شیعری عه‌ره‌بدا سه‌ری‌هه‌لداوه و له ئەده‌بی فارسی له لایه‌ن خاقانی و نیزامی، شاعیرانی سه‌ده‌ی شه‌شه‌می کۆچی مانگی، په‌ره‌ی پێ‌دراوه و ئەم‌جار له شیعری کوردیشدا کاریگه‌ری داناوه و له دیوانی نالی و باقی شاعیرانی هاومه‌به‌ست له شیعری کلاسیکی کرمانجیی ناوه‌راسته‌دا ئەم چه‌شنه ئەده‌بیه به‌خه‌ستی به‌رچاو و به‌دیاره.

شیر و نه‌ریتی ئەده‌بیه گۆران له‌و ده‌مه‌دا خاوه‌ن دیارده‌یه‌کی ئەده‌بی و رۆشنیبری چه‌سپاو بووه و سالم‌یش له پێناو مملاتی ئەده‌بیدا، به‌ته‌وسه‌ زمان وشه‌ی فه‌وجی بۆ به‌کاره‌یناون، فه‌وجیش توخمیکی سه‌ربازی و به‌شیکه له هیزی سوپا، که‌واته مه‌به‌سته‌که‌ی ئەم دوو بژارده‌بووه: یه‌که‌م ئەوان به‌شیکن له هیزی سه‌ربازی ده‌سه‌لات سه‌ر به‌کاسیتی ئەرده‌لان و قاجاره‌کان نه‌ک شاعیر، دووه‌م سووک‌نیشان‌دان و بێ‌بایی کردنیان که ئیتر والی که‌متر شانازیان پێوه‌بکات. به‌بۆچوونی نووسه‌ری ئەم دێرانه، به‌کاربردنی ئەم نیشانه‌که‌ له‌ که‌ر و فه‌ر، والی، فه‌وج، له‌شکری وه‌ندات و جافان که توخمگه‌لێکن بۆ سوپا و هیزی سه‌ربازی به‌کار ده‌برین، شاعیر ویستوو‌یه به‌رجه‌سته‌یان بکاته‌وه و پێوه‌ندیان بدات به‌ ده‌سه‌لاته‌وه و شان و شکۆ و هه‌مه‌نه‌ی ئەده‌ب و شیعری هه‌ورامیه‌ی ئەو ده‌مه‌ دابه‌زینی و به‌شکست‌خواردوو له‌قه‌لمیان بدات و له‌ به‌رامبه‌ریشدا زایه‌له‌ی شیعری سۆرانی به‌رز بنوینی و ده‌سه‌لاتی فه‌رمانه‌وایی بۆ بابانه‌کان بچه‌سپینی. ئەمه له‌ کاتی‌کدا یه‌که‌م ئەوا هه‌لوێستیکی ته‌وساوی له‌ قوتابخانه‌ی شاعیرانی هه‌ورامیه‌ به‌رامبه‌ر به‌ شاعیرانی بابان و ده‌سه‌لاتدارانی ئەو می‌رنشینه‌ شک‌ناهین. له‌م سووچه‌نیگاوه، ره‌نگه ئەم گوزاره له سه‌قامگرتوویی ئەم ره‌وته، متمانه به‌ خۆ و ته‌نیا به‌ داهینانی نابی ئەده‌بی (شیر بۆ شیر) و له هه‌مووی گرنگتر پارێز له هه‌ر چه‌شنه دووبه‌ره‌کی سه‌رچاوه‌ بگریت.

۲-۴- عه‌بدوڵلا گۆران و پشت‌به‌ستن به‌ گه‌نجینه‌ی دێرین و شو‌رشیکی سه‌رده‌میانه‌ی ئەده‌بی

وه‌ک پێشتر باس‌مان کرد، گه‌شه‌ی ئەده‌بی کلاسیکی نالی و شیوازه ئەده‌بیه‌که‌ی (ئوسلووبی عه‌رووز و فۆرمی زالی غه‌زه‌ل و قه‌سیده) پاش نالی نه‌یتوانی کاریگه‌ری ئەوتۆ دابینی به‌سه‌ر زه‌مینه‌ی تازه‌گه‌ری و نوێخوازیی شیعری پاش خۆیدا، به‌لام به‌گه‌شتی کاریگه‌رییه ئەده‌بیه‌که‌ی نالی له ژيانده‌وه و هۆزرانه‌ی زمان و ئەده‌ب و رووناکبیری کوردیدا^۱ به‌رچاوه و نکوولی لێ‌ناکریت. ئەگه‌ر وه‌ک خالیکی شیوازاناسانه‌ی به‌راوردی سه‌یری ئەم کاریگه‌ریانه‌ بکه‌ین، ناهاوسه‌نگییه‌ک نیوان شیوازه ئەده‌بیه‌که‌ی نالی و مه‌وله‌وی و قوتابخانه‌ی شیعری هه‌ورامیدا ده‌بینین که له‌ درێژه‌ی باسه‌که‌دا وردتر شه‌ن‌وه‌که‌وی ده‌که‌ین.

له شیوازی ئەده‌بیه‌ی هه‌ر ره‌وته شیعری‌کدا، هه‌ناسه‌ی به‌رده‌وام و سامانیکی به‌پیزی درێژخایه‌ن و حوزووری یه‌ک له‌ دوای یه‌کی هونه‌رسازه‌کان^۲ و مۆرکه ئەده‌بیه‌کان، خالی سه‌ره‌کین بۆ کاریگه‌رییه‌کانی پاش خۆی. که‌چی پیش نالی، شیعری کوردیه‌ی کرمانجیه‌ی ناوه‌راسته له‌م بواره‌دا

^۱ رستاخیز زبان و ادب و فرهنگ کردی.

^۲ تکرار و توالی هنرسازه‌ها در شعر.

قوتار بووه له ره‌وتیکی ئەده‌بیبی خو‌مالی و ده‌قه‌کانی تاپۆ‌کراو و به‌رچاو نه‌بوون و وینای به‌ریزی فره‌پاتیی ئەو فۆرمانه‌ش که شی‌عریان پی و تراوه‌ته‌وه له ژیر کاریگه‌ری و کاردانه‌وه‌ی ئەده‌بی ده‌وربه‌ردا بووه و که‌چی ته‌نیا دووباره‌ کرانه‌ته‌وه. نیما یوشیج (۱۲۷۶-۱۳۳۸ ک.و)، به‌ پشت به‌ستن به‌ یاسای گۆرانکاری و هه‌بوونی گه‌نجینه‌یه‌کی درێژخایه‌نی ۱۰۰۰ س‌ال‌ه‌ی ئیران، ده‌ستی کرد به‌ تازه‌گه‌ری له شی‌عری فارسیدا و چه‌ندین ره‌هه‌ندی به‌ دووی خویدا هینا. نیما سه‌ره‌تا ده‌ستی به‌ وتنی شی‌عری ئەوسایی کرد و پاشان به‌ دانانی شی‌عری «ئه‌فسانه» پردیکی ئەستووری نیوان شی‌عری ئەوسا و ئیستای فارسی دروست کرد و به‌م شی‌وه‌ بوو به‌ باوکی نوێخوازه‌کان و هه‌میش‌ خاوه‌ن سامانیکی ده‌وله‌مه‌ندی شی‌عری سه‌رده‌م و شی‌عری هاوچه‌رخ‌ی فارسی که له‌م باره‌وه و له‌مه‌ر کاریگه‌ری ئەم شاعیره‌وه کۆبه‌لینیک هه‌یه و هه‌موویان دانی‌پیدا ده‌نین و وه‌ک باوکی شی‌عری هاوچه‌رخ‌ی فارسی ناوی ده‌رکردوه.

وه‌ک نووسیمان، سه‌ره‌له‌دانی نالی-ش، خو‌ی له‌ خویدا و به‌پیتی ئەو ئامانجانه‌ که پیره‌و کراون ده‌سکه‌وتیکی تازه‌ بووه‌ بو دره‌وشانه‌وه و به‌رده‌وامیتیی زمان و ئەده‌ب و روشنبیری کوردیی کرمانجیی ناوه‌راست و ته‌نانه‌ت سه‌رجه‌م نه‌ته‌وه‌ی کورد. ده‌سه‌لاتیکی تازه‌ که له‌م دوو سه‌د س‌ال‌ه‌ی دواییدا، تۆز و گه‌ردی که‌له‌که‌بووی دیرینه‌ و زۆری له‌ سه‌ر خو‌ی ته‌کاند و وه‌ک دیالیکتیکی شی‌وه‌ یه‌گه‌رتووی هاوچه‌رخانه‌ هاته‌ کایه‌وه (محهمه‌د حه‌مه‌ باقی، ۱۳۹۱: ۲۳۶). واته‌ هه‌وله‌که‌ی له‌ پیناو ده‌رک به‌ ده‌سه‌لاتیک و پیناویستی پایته‌ختیکی تازه (۲۳۵) بو‌ ته‌نگ هه‌لچنین به‌ قوتابخانه‌ی زیندوو و سه‌رده‌میانه‌ی فه‌وجی چیش که‌روو! له‌ پایته‌ختی ئەرده‌لانه‌کاندا، دره‌وشایه‌وه و ته‌نانه‌ت هۆگر و راهاتووی ئەم جو‌ره‌ شی‌عره‌ش غه‌زه‌ل نه‌بوو، ژماره‌یه‌کی زۆر که‌می توێژیکی تایبه‌تی خوینده‌وارانیش تیده‌گه‌یشتن (۲۳۶). بۆیه‌ له‌ سووچه‌نیگای نووسه‌ری ئەم دیرانه‌وه له‌ سه‌ر بنه‌مای قابیلیه‌ته‌کانی فۆرمی شی‌عری و کاریگه‌رییه‌کانی ئەم ری‌بازه‌دا، پاش نالی گۆرانکارییه‌کی تازه، نامۆ و فۆرمیک رووی نه‌داوه، ئەگه‌رچی دانانی شی‌عری کوردیی کرمانجیی ناوه‌راست به‌ غه‌زه‌ل له‌ روانگه‌ی خودی نالییه‌وه به‌رچاوه‌ و ئەم جو‌ره‌ ئوسلووبه‌ (غه‌زه‌لی عه‌رووزی) به‌ ته‌بعیکی شه‌که‌ربار و داهینانیکی شازی ده‌زانیت بو‌ شی‌عری کوردیی کرمانجیی ناوه‌راست و پیتی وا بووه‌ تا ئیستا بو‌ که‌س نه‌لواوه‌ که ئەم شی‌وه‌ بکاته‌ ده‌ستمایه‌ی داهینان له‌ سلووک‌ی دابه‌زاندن و ئەزموونی شی‌عردا و وه‌ک خالیکی داهینه‌رانه‌ دایناوه‌:

ته‌بعی شه‌که‌ر باری من، کوردی ئینشا ده‌کا

ئیمتیحانی خو‌یه‌ مه‌قسوودی له‌ عه‌مدا وا ده‌کا

(نالی، ۱۳۶۳: ۱۰۶)

نالی شاره‌زووری له‌و به‌یت‌ه‌دا، خو‌ی به‌ یه‌که‌م ره‌نگرێژ و بو‌یری ئەم چه‌شنه‌ هۆنینه‌وه و هه‌میش‌ دانه‌ری هه‌موو داهینانیک له‌ شی‌عری کلاسیکی کرمانجیی ناوه‌راست ده‌زانیت (کوردی ئینشا ده‌کات)، که‌ نکوولی لی‌ ناکریت. شی‌عری هه‌ورامیش له‌ ره‌وتی خویدا تاک‌وترووک نه‌بیته‌، به‌ زنده‌اتی به‌رزوه‌ و وه‌ک نۆرمیکی ئەده‌بی و ئەزموونیکی به‌رچاو، قه‌ره‌ی ئەم ئوسلووبه‌دا (غه‌زه‌ل و قه‌سیده‌ و دیارده‌ی عه‌رووز) نه‌چووه‌ و له‌ شی‌عری کوردیدا بۆشایی هه‌بووه، بۆیه‌ قه‌سیده‌ و غه‌زه‌لی

عهرووزی بو نالی و سه‌رده‌می خوئی له شیعی کلاسیکی کوردیی ناوه‌نیدیدا دیارده‌یه‌کی شاز و داهینانیکیی تازه دیته به‌رچاو، بی گومان یه‌که‌م ئیمتیحانکهری ئەم ریبازه‌ش بو نالی چه‌سپاو و ده‌سته‌به‌رکراو، ده‌نوینیت.

به‌پیی ئەزموونی گهلانی تر، عه‌بدو‌للا گۆران (۱۹۶۲-۱۹۰۴ ز.) باوکی شیعی نوئی، له‌سه‌ر ده‌رک به‌به‌رپرسیاره‌تی سه‌رده‌میانه و پشت‌به‌ستن به‌دریژه‌ه‌ناسه‌یی زمان و ئەده‌بی خو‌مآلی و کیشی نه‌ته‌وه‌یی په‌نجه (کاکه‌ی فه‌للاح، ۱۹۷۸: ۳۴)، چاره‌ی نه‌بوو که ئەو ریبازه و تازه ئەزموونکراوه‌ی نالی بباته ژیر پرسیاره‌وه و پیتی‌وابیت ئەو توخمه‌ نا‌کوردیانه (پیکهاته‌ی موسیقایی ده‌ره‌کیی عه‌رووزی، فۆرمی ئاسۆیی غه‌زەل، تاک‌وشه، وشه و ده‌سته‌وشه‌ عه‌ره‌بیه‌کان) هه‌چیان ته‌با له‌گه‌ل رۆحی ناخوئاگا و هه‌ناسه‌کانی راهاتوو و رابردوو شیعی میلی گونجاو نین (۳۴) و له‌م نیوه‌نده‌دا هه‌ست به‌بو‌شاییه‌ک ده‌کات و ژیرانه‌ش بادانه‌وه‌ ده‌کات بو گه‌نجینه‌ی موسیقایی شیعی هه‌ورامی و له‌ ئەو ئامیزه‌دا ئوقره و ئاسووده‌یی به‌خووه‌ ده‌گریت. پاشان به‌ره‌چاوکردنی باقی دیارده‌کانی نو‌بخوازی فه‌جری ئاتی و ره‌هه‌نده‌ تازه و سه‌رده‌مییه‌کانی شیعی تورکی و ئوروپایی، پیکهاته‌ی شیعی کلاسیکی کوردیی ناوه‌راست ژیروروو ده‌کات و سه‌رله‌نوئی بینایه‌کی شه‌کیل و تازه‌ بونیات ده‌نیته‌وه. خوئی له‌م باره‌وه‌ ده‌نووسیت:

شیعه تازه‌کان به‌وه‌زنی په‌نجه هه‌له‌ستراون، که هه‌رچه‌ند شیعر دۆسته‌کانی کۆن به‌خویندنه‌وه‌ی رانه‌هاتوون، به‌لام له‌به‌ر ئەوه‌ی وه‌زنی تاییه‌تی نه‌ته‌وه‌بیانه و له‌گه‌ل خه‌سائیسی زمانه‌که‌مان چاتر ریک ئەکه‌وی، به‌پیوستم زانی، له‌ماوه‌ی ته‌قه‌لای ئەده‌بی خو‌ما، رۆژه‌رۆژ به‌ره‌و لایه‌نی به‌کاره‌ینانی ئەم وه‌زنه‌ بچم، تا له‌م چهن‌ساله‌ی دواییدا وه‌زنی عه‌رووزم به‌ته‌واوی و لام وایه‌ به‌ئیجگاری، به‌ره‌للا کرد، مه‌گه‌ر پیوستیکی هانده‌ری تاییه‌ت روو بدات (گۆران، ۱۹۷۱: ۱۲).

له‌ روانگه‌ی نووسه‌ر و تو‌یژه‌ر، به‌ختیار سه‌جادی-یه‌وه: «شیعی نوئی کوردی، خالی پیکه‌گه‌یشتنی دوو سامانی گه‌وره‌ی شیعی کلاسیکی کوردیه‌ که بریتین له‌ دوو نه‌ریتی گۆران و کرمانجیی ناوه‌راست ... ئەم خاله‌ به‌یه‌ک گه‌یشتنه‌ش شیعی دوو شاعیری گه‌وره‌ی کوردی سه‌ده‌ی نۆزده‌هه‌م، مه‌وله‌وی کورد و نالی، له‌قه‌له‌م ده‌دریت» (سه‌جادی، ۱۳۹۷: ۲۲۷). به‌واتایه‌کی تر، له‌لایه‌که‌وه پیکهاته‌ی شیعی عه‌بدو‌للا گۆران له‌سه‌ر کیشی برگه‌یی و خو‌مآلی دارپژراوه و له‌لایه‌کی تریشه‌وه ده‌برینی له‌توخمه‌ زمانیه‌کانی زاری ئەده‌بی کرمانجیی ناوه‌راست که‌لکی وه‌رگرتوو.

من ئەم هه‌له‌سه‌نگاندنه‌ ئه‌رینی ده‌نرخینم و له‌م وتاره‌شدا وه‌ک خالیکی ئیجابی هاتوووه‌ ئەه‌نجام و پینداگری له‌سه‌ر کراوه. به‌لام پیوسته‌ هه‌وله‌ نو‌بخوازیه‌که‌ی عه‌بدو‌للا گۆران وه‌ک قه‌زییه‌یه‌کی دیالکتیکی و چه‌ندلایه‌نه‌ بخریته‌ به‌ر باس و شو‌قه‌ی کرداری و په‌رچه‌ کردارییه‌وه:

یه‌که‌م: کرداری ده‌ربرین؛ گۆران خواستی نوئی کردنه‌وه‌ی شیعی به‌زمانی یه‌که‌م و دایکی خوئی ده‌ربریه‌وه، واته‌ دیارده‌یه‌کی سروشتی و ئیجابیه‌.

دووهم: په‌رچه‌ کرداری وه‌لاوه‌نان؛ گۆران له‌پیکهاته‌ی کیش و موسیقایی شیعی عه‌رووزیی زمانی یه‌که‌م که‌ به‌ دیارده‌یه‌کی ده‌ره‌کیی ده‌زانیت، داده‌بری و له‌کیشی برگه‌یی شیعی و روونبیریی زمانی دووهم، کاریگه‌ریی وه‌رده‌گریت.

سپهه‌م: خالی پیکه‌یشتن؛ نوئی کردنه‌وه‌ی شیعی کوردییه که ده‌رنج‌امی هه‌ول‌دان و سلووک‌ی ئەده‌بیبی گۆرانه، وه‌گرته‌ن له زمانی دووه‌مه‌دا.

دواتر خالی پیکه‌یشتنی پرۆسه‌ی نوئی کردنه‌وه‌ی عه‌بدو‌ل‌ل‌ا گۆران ده‌بیتته‌ وینای دینامیزمیک و به‌لگه‌یه‌کی کارا بو ده‌رکه‌وتن، درپژه‌دان و دره‌وشانه‌وه‌ی قابیلیه‌ته‌کانی شیعی هه‌ورامیی پاش مه‌وله‌وی و هه‌نوکه و ولامیک و په‌رچه‌کرداریکی ئەده‌بی بو ئەوانه‌ی پیمان‌واپه‌ پرۆسه‌ی گه‌شه‌ی ئەده‌بیبی نالی، شیعی کوردیی هه‌ورامی، مه‌وله‌وی و پاش مه‌وله‌وی تونده‌وه. وه‌ک ئاماژه‌مان پیندا ئەوه‌ش مه‌سه‌له‌ی به‌کاره‌ینانی کیشی په‌نجه‌یی که رووداو‌یک‌ی په‌سه‌نی کۆن بوو و له‌گه‌ل جه‌وه‌ره‌ بزواته‌کانی شیعر به‌ واتای میلی ده‌گونجا. به‌لگه‌ش بو ئەم راستییه، تیکرا هه‌موو شیعره‌کانی مه‌وله‌وی و به‌ره‌می ئەو شاعیرانه‌یه که به‌ له‌جه‌ی هه‌ورامی و له‌ سه‌ر کیشی (۵+۵) شیعیان هۆنیوه‌ته‌وه، وه‌ک گۆرینیکی بنه‌ره‌تی و شو‌رشیکی سروشتی و ئیقلم‌گر و سه‌رکه‌وتووی مؤسقیای کوردی له‌ عه‌رووزه‌وه بو کیشی ره‌نگاو‌ره‌نگی خو‌م‌الی (کاکه‌ی فه‌ل‌لاخ، ۱۹۷۸ : ۳۵-۳۴). لیره‌دا گۆران په‌ی به‌م راستییه‌ بردبوو که ئەفاعیله‌ ساواه‌کانی عه‌رووزی له‌م‌پژه له‌ شیعی فارسی و عه‌ره‌بیدا باو بووه، ئیتر ره‌وشیکی بی‌سوود به‌ئه‌ژمار ده‌هات و خه‌ریک‌بوو له‌ قوناغه‌کانی دواییدا ده‌خرايه‌ په‌راویز و هه‌لاو‌پ‌ردنی ئەده‌بیبیه‌وه. ئەمه‌ له‌رووی گۆرینی مؤسقا و سه‌ربه‌ستی شاعیر و ده‌رپینی هه‌ست و خواسته‌کانی شاعیریه‌وه بایه‌خیکی بنه‌ره‌تی بووه بو عه‌بدو‌ل‌ل‌ا گۆران، و خو‌ی له‌ خویدا بوو به‌ شو‌رشیکی گه‌وره‌ی مؤسقا و تازه‌کردنه‌وه‌ی هونه‌رسازی کیشی شیعی کوردی.

۲-۵- عه‌بدو‌ل‌ل‌ا گۆران و لادان له‌ توخمی باو و هه‌ول بو‌ ته‌ر و پاراو‌پیتی زمانی شیعر

نالی له‌ فۆرم و که‌ره‌سه‌ی زمان و پیکه‌هاته‌دا، زۆتر له‌ ره‌گه‌زه‌کانی زمانی عه‌ره‌بی و ته‌نانه‌ت فارسی کاریگه‌ری وه‌گرته‌وه. له‌ ده‌قه‌کانیدا پتر له‌ سه‌دی هه‌شتای توخمه‌ زمانیه‌کانی، راسته‌وخۆ وه‌گرته‌ن له‌ زمانی عه‌ره‌بی، ئەمه‌ش بی‌ئوه‌ی له‌ نرخ‌ناسی، که‌شف، داهینان و سلووک‌ی هونه‌ری و شاعیرانه‌ی نالی که‌م بکاته‌وه، وه‌ک راستییه‌کی نیشانه‌ناسی، له‌ دووتوی پیکه‌هاته‌ی دیوانه‌که‌یدا ئەم دیارده‌ به‌ روونی و زه‌قییتی ته‌واو خه‌ملینراوه. له‌م به‌یتهدا زۆربه‌ی وشه‌ سه‌ره‌کییه‌کان عه‌ره‌بی رووتن:

ظاهیر و باطین له‌ سه‌ر له‌وحی حه‌قیقه‌ت یا مه‌جاز

ئاشنای سپیری قه‌له‌م بی، غه‌یری نالی که‌س نه‌ما

(نالی، ۱۳۶۳: ۱۳۱)

یان ئەم دیره:

طه‌بیه که‌ یه‌عنی عه‌کسی به‌قیعی هه‌موو عه‌بیر

طه‌بیه که‌ یه‌عنی مایه‌یی ئەو میشکی ئەزفه‌ره

(نالی، ۱۳۶۳: ۴۱۶)

له ههمان کاتدا شیعی قوتابخانه‌ی هه‌ورامی به تیکرا و شیعره‌کانی دیوانی مه‌وله‌وی زۆربه‌یان ملوانکه‌ی وشه‌ی ره‌سه‌نن له مرواری شیوه‌کانی تر به تایبته هه‌ورامی، ئه‌گه‌ر به ره‌چه‌له‌ک وشه‌ی عه‌ره‌بی یان فارسییان تیداییت، ئه‌وا له ئال‌وگۆری زمانه‌که‌دا، به تیهه‌لکیش و تواندنه‌وه‌ی ده‌نگه‌کان، ناسنامه و که‌سایه‌تی خۆیان پیندراوه. بۆ وینه «صبح، زحمت، ضعیف، محبت، محنت، طالع، قناعت، لعل، شعله، قهر، و...» که هیهی زمانی ترن، پرۆسه‌ی ده‌نگییان گۆردراوه و کراون به «سوب، زامه‌ت، زایف، موبه‌ت، مه‌ینه‌ت، تاله، قنیات، لال، شو‌له، قار و...».

هیچ نه‌به‌رده‌ن نام خه‌سته‌ی ده‌رده‌ک‌ه‌ش

نه‌که‌رده‌ن خه‌یال «مه‌ینه‌ت» وه‌رده‌ک‌ه‌ش

(مه‌وله‌وی، ۱۳۸۴: ۲۷۴)

یان ئه‌م دیره به رواله‌ت تاقه وشه‌یه‌کی عه‌ره‌بی تیدا نییه:

جه سه‌رده‌ی «مۆبه‌ت» ئازیز بی گه‌رد

جو‌ی هه‌ووناو دل جه دیدم یه‌خ که‌رد

(مه‌وله‌وی، ۱۳۸۴: ۱۶۹)

ئهمه بگه‌ر به‌رچاوترین خزمه‌ت بیت که شاعیریک کردوویه‌تی به ده‌وله‌مه‌ندی و رسکاندن و فرانیه‌ی^۱ زمان. ئه‌م خاله له ژیر نیگای تیژبین و هزری هونه‌ریی عه‌بدوللا گۆراندای بزر نه‌بووه و به‌روونی کاریگه‌ریی وه‌رگرتووه و له بواری زمان پاراوی شیعی هه‌ورامیه‌وه، له ساباتی شیعره تازه‌کانیدا، مه‌زنترین خزمه‌تی به وشه‌ی زمانی کوردی کرمانجیی ناوه‌راست کردووه. له ده‌مه‌دا هه‌موو ده‌زانین رۆشنبیره‌کانی ساله‌کانی بیست و سییه‌کان، پاراوی زمانی فارسی و تورکی بوون و ته‌واو مه‌ستی ئه‌و دوو سه‌رچاوه بوون و زمانی عه‌ره‌بیش دوابه‌دوای ئه‌وان له شه‌پۆلی کارتیکراندای بوو. له‌و رۆژگاره‌وه مه‌سه‌له‌ی به کوردیی په‌تی نووسین و بژارکردنی زمانی کوردی له وشه‌ی بیگانه سه‌ری‌هه‌لدا و بایه‌خی پی‌دراوه. ئه‌مه به گشتی بوو به جو‌ری ناسک و سه‌رکه‌وتووانه‌ی شیوازی شاعیر بۆ ته‌ر و پاراوی زمان و کوردیی په‌تی و وشه‌ی ئاوازداری کوردی و هه‌میش روونیی واتا و مه‌به‌ست. (کاکه‌ی فه‌للاح، ۱۹۷۸: ۴۶)

۳- ئه‌نجام

نالی و مه‌وله‌وی به دوو کارکردی جیاوازه‌وه، شاعیرانیکی مه‌زن و خاوه‌ن شیوازی بوون. کاریگه‌ریی نالی له سه‌ر پرۆسه‌ی شیعی کلاسیکی کوردی و کارایی و گه‌شه‌ی غه‌زه‌ل و قه‌سیده و بووژاندنه‌وه‌ی زماندا حاشاه‌لنه‌گره و ریبازه ئه‌ده‌بیه‌که‌ی ته‌بعیکی شه‌که‌ربار و کوردیی ئینشاکردنیککی شاز بووه و زایه‌له‌ی ئه‌م کاروانه‌ش هه‌ر به‌رده‌وامه و مه‌وله‌وی-ش هه‌ر هه‌مان ریباز. له‌م وتاره‌دا ئه‌م ره‌وایه‌ته‌وه روون کراوه‌ته‌وه که گواپی به‌هیزبوونی قوتابخانه‌ی نالی، سالم و کوردی،

^۱ کتوت.

له سهر حسیبی لاوازبوون و نهمانی دیالیکتی گۆران و قوتابخانهی مولهوی بوو (خه زنده دار، ۲۰۰۳: ۶). له م روانگه دا و بی هیچ هه لسه نگانندیکی ئەده بی و بی بهرچا و گرتنی مۆرکه ئەده بییه کان که وه ک شیوازی گشتی، بی وچان له دوو تووی دهقی هه موو شاعیرانی ئەم رهوته دا وینا کراون؛ نالی و سی کوچکه ده گاته عه ززهت و مولهوی و پاش مولهوی داده کشیته فهرشی زیللهت. وه ک پیشتر ئیشاره مان پی کرد، شیعی پی پیش مولهوی و سهرده می مولهوی و هه موو قوتابخانهی شیعی هه ورامی که به تیکرا بریتی بوون له سۆزیکه غنایی گشتگیر و چه پکیک نۆرمی ئەده بی دوو پاتکرا و له دهقه شیعی شاعیرانی پاش مولهویش گوزارشت ده کرین. بو نواندنی ئەم لیکچوونه شیوازییه، ئە گهر پارچه شیعی هه رکام لهو شاعیرانه بخهینه نیو قاپیکه وه و هونه رسازه کانیا لیک بدهینه وه، ده بیین جگه له مه زموون و ورده مه زموون، جیاوازییه کی ئەوتو هه ست پی ناکریت. بویه له شیوازناسیدا تا لادان له نۆرم له پرۆسه دا سهر نه گریت و فییرکانس و زیدهاتی دیکه به خووه نه بینیت، نابیت به شیوازی تاکی بو شاعیران، واته ده رخه ری ئەمه یه که ئەم رهوته بهم چه پکه خسله تانه وه له ره و ره وهی ته مه نیدا تا هه نووکه بی وه ستان درێژهی هه بووه. چوون له روانگه ی شیوازناسیه وه: «شیوازیک گۆران و تیاچوون به خوویه وه ده گریت، که مۆرکه ئەده بییه کانی دوو باره بوونه وه و سه قامگیری خویان له ده ست دابیت» (شمیسا، ۱۳۷۲: ۹۹).

له گو شه نیگاییکه دیکه وه، ئە گهر ئەم ترۆپکه ئەده بییه به راست بزاین که قوتابخانهی شیعی گۆران تهنگی پیه لچنراوه، داته پیوه و پوو کراوه ته وه یان کوتایی پی هاتوو، ئەوا بیسارانی، سهیدی و مولهوی شاعیرانی خاوهن شیوازی ئەم رهوته، ده بن به شاعیرانیکی خه سراو و بی به هره که هزریکی نه زۆک و زمانیکه قسریان هه بووه و نه یان توانیوه له سهر شیعی پاش خویاندا کاریگه ری دابین. ئەمه له کاتیکدا یه کاریگه ری ئەم شاعیره خاوهن شیوازانه له سهر شاعیرانی هاو ده م و پاش خویان ئەمه ناسه لمینیت. دهقه کان و فه لسه فهی کار کردی شیوازناسی شیعی به تیکرا، وا نیشان ده ده ن که ئەم شاعیرانه کاریزما، خاوهن شیواز و دیوانه که یان شاکار و لووتکه ی ئەده بی بووه و له سوورته و سیره تی شاعیرانی سهر ده م و پاش خویان، کاریگه ری بهرچاو و هه ست پیکراویان داناوه. ئەمه ویت له به ستینه ی شیعی هه ورامیدا ئاماژه بده م به خالیکی شیوازناسانه و راستیه ک بدرکینم. هاوچه شنی شیوهی ده برینی شاعیرانی ئەم رهوته شیعه و دوو باره بوونه وهی شیوازه که یان، بو خودی شیعی هه ورامان، دیارده یه کی دژوازی نواندوو؛ هه م به هره ی هه بووه و هه م خه سار. له لایه که وه له ناواخنی دهقه کاند چه پکیک تابه ته مندی ئەندامی -دهنگ ته وه ری و پولیک ورده کاری ئەده بی و جوانی ناسانه ی تر ده بینریت که وه ک خالیکی ئەرینی دیته هه ژمار و عه بدوللا گۆران-یش بو نوئ کردنه وهی پرۆسه که ی له م قابیلیه تانه که لکی وه رگرت و هه مووی ئەمانه ش له ژیر شابالی شاعیرانیکی وه ک بیسارانی، مولهوی و سهیدی چرکراوه ته وه. ئە گهرچی وه ک زانایه کی گشتی و هیژمونی کار حاشا هه لئاگرن. به لام له ره و ره وهی میژووی ئەم رهوته دا شاعیرانیکی باشیش هه بوون که به هۆی که ره سییه ری ئەوانه وه له سووچه نیگای لیکۆله ران و خویته رانی چه له نگدا بز و نادیار ماونه ته وه و ره وایه ته ئەده بییه کان ته نیا به وان کوتایی هاتوو. له لایه کی دیکه شه وه، ئەم رهوته ده ستخه ره ی ئەم ورده کارییه ئەده بییه بوو و له درێژی ته مه نیدا نه ی توانی له و گو مه مه نده تیپه ری و له هه مان بازنه ی نه ری تی باوی ئەده بیدا قه تیس مایه وه، بویه تا

چند دهه پیشتر وه ک شیعری کوردیی سۆرانی و گهلانی ده‌وروبه‌ر، کرژتر و خیراتر گۆرانکاریی فۆرم و ناوه‌رۆکی سه‌رده‌میانه و توپکلی نوی‌بوونه‌وه‌ی به‌خۆیه‌وه نه‌بینی و له‌ئهمونه‌کانی دیکه‌ی ده‌وروبه‌ر که‌لکی وه‌رنه‌گرت. جیگای باسه که چند دهه‌یه که پرۆسه‌ی نوی‌بوونه‌وه ده‌ستی پێ‌کردوو و شاعیران له‌فۆرمی ئازاددا خه‌ریکی داهینانی ته‌جروبه‌ی تازهن و هه‌ندیک ده‌قی تازه و هونه‌ری له‌دووتوی کتیب و ده‌فته‌ره‌ شیعردا چاپ و بلاو کراوه‌ته‌وه و زایه‌له‌ی کاروانی نوی‌خوازیش به‌رده‌وامه‌.

سه‌رچاوه کان

کوردی:

خدر، عه‌بدوئلا مه‌ولوود (۲۰۰۷). لیکۆلینه‌وه‌یه‌ک له شیعره ئایینی و ستۆفیکه‌ری و فه‌لسه‌فیه‌کانی نالی. هه‌ولیر: ئاراس.

خه‌زنه‌دار، مارف (۲۰۰۳). مێژووێ ئه‌ده‌بی کوردی. به‌رگی سییه‌م. هه‌ولیر: ئاراس.

سه‌جادی، به‌ختیار (۱۳۹۵). «شیوازناسیی و یژه‌ی گۆران: تایبه‌تمه‌ندییه سه‌ره‌کییه‌کان». پژه‌شنامه‌ ادبیات کوردی، س. ۲، ژ. ۱، ل. ۱۲۵-۱۴۷.

سه‌جادی، به‌ختیار و مه‌زه‌هر ئیبراهیمی (۱۳۹۷). زمان و ویژه‌ی کوردی. سقز: گوتار.

سه‌جادی، عه‌لاه‌دین (۱۹۷۱). مێژووێ ئه‌ده‌بی کوردی. به‌غداد: چاپخانه‌ی مه‌عاریف.

عوسمان، ره‌ئوف (۱۳۹۱). «کاریگه‌ریتی ده‌قه‌کانی قورئان له هۆنراوه‌کانی نالیدا». وه‌رزنامه‌ی زرێیار. خولی دووه‌م، س. ۱۶، ژ. ۷۹-۸۰، ل. ۱۳۸-۱۴۸.

قادر موحه‌مه‌د، ئه‌نوه‌ر (۲۰۰۳). موله‌وی، شاعیری لیریکی گه‌وره‌ی کورد. نامه‌ی دوکتۆرا.

قادر، حه‌مه‌ حه‌مه‌ ئه‌مین (۱۹۷۸). کاروانی شیعره‌ی نوێی کوردی. ب یه‌که‌م. به‌غداد: چاپخانه‌ی کۆری زانیاری کورد.

گۆران، عه‌بدوئلا (۱۹۷۱). به‌هه‌شت و یادگار. سلیمانی: چاپخانه‌ی کامه‌رانی.

محه‌مه‌دپوور، عادل (۱۳۹۰). «شیعره‌ی هاوچه‌رخه‌ی کوردی هه‌ورامی له ئاخیزگه‌وه تا ئیستا». وه‌رزنامه‌ی زرێیار. خولی دووه‌م/س. ۱۵، ژ. ۷۵-۷۶، ل. ۶۱-۸۰.

موده‌رێس، عه‌بدولکه‌ریم و مه‌لاکه‌ریم، فاتح (۱۳۶۳). دیوانی شیعره‌ی نالی. ورمی: ناوه‌ندی ب‌لاوکه‌ره‌وه و ئه‌ده‌بیات کوردی.

--- (۲۰۱۵). دیوانی سالم. سلیمانی: بنکه‌ی ژین.

موده‌رێس، مه‌لا عه‌بدولکه‌ریم (۱۳۸۴). دیوانی موله‌وی. سنه: په‌خشکاری کوردستان.

یه‌عقوبی، عه‌بدولخالق (۱۳۹۱). «زه‌فکردنه‌وه‌ی زمانی له زمانی شیعره‌ی نالیدا». وه‌رزنامه‌ی زرێیار. خولی دووه‌م/س. ۱۶، ژ. ۷۹-۸۰، ل. ۳۰-۴۰.

فارسی:

پولیتسر، ژرژ (۱۳۵۸). اصول مقدماتی فلسفه. ترجمه جه‌انگیر افکاری. تهران: نشر سازمان کتاب‌های جیبی.

حقوقی، محمد (۱۳۷۱). شعر نو/آغاز تا به‌امروز. تهران: نشر روایت.

شفیعی کدکنی محمدرضا (۱۳۹۱). رستاخیز کلمات: درس گفتارهایی درباره نظریه ادبی صورتگرایان روس. تهران: نشر سخن.

شمیسا، سیروس (۱۳۷۴). انواع ادبی. تهران: انتشاراتی فردوس.

--- (۱۳۷۲). کلیات سبک‌شناسی. تهران: انتشاراتی فردوس.

غیائی، محمد تقی (۱۳۶۹). درآمدی بر سبک‌شناسی ساختاری. تهران: نشر شعله اندیشه.

محمدپور، عادل (۱۳۹۲). طرح جریان‌شناسی شعر کردی هورامی از ابتدا تا کنون. تهران: نشر احسان.